

Tarka színpadok

Bozók Ferenc beszélgetése Véghelyi Balázssal a pesti kabaré egykori történetének egy szeletéről

▼ **Hogyan került érdeklődésed középpontjába a pesti kabaré története, és hogyan vezetett út egészen eddig a nagy ívű monográfia, a *Tarka színpadok – Irodalom és közélet a pesti kabaréban* című könyv megírásáig?**

✔ 2017-ben jelent meg *Zene nélkül* című könyvem, alcíme szerint: *Fejezetek a magyar dalszövegírás történetéből*. Ebben arra kerestem a választ, hogy korszakonként hogyan hatottak a dalszövegek a társadalomra – a népdalok világától a magyar nótákon, sanzonokon, táncdalokon, a beat- és rockzenén, rapen át egészen a közelmúlt alternatív zenéjéig. A kutatómunka során került látóterembe a korai pesti kabaré és az abban elhangzott sanzonok, kuplék. Érdekeltek továbbá a századforduló Budapestjének társadalmi és kulturális viszonyai, illetve az a tény is, hogy a korszak legjelentősebb magyar írói, költői miért és miként kötődtek ehhez a különleges színpadi jelenséghez. Gondolkodtam még Csoóri Sándor és Zelk Zoltán életművének átfogó újraértelmezésén is, de végül ezt a témát jelöltem meg, amikor felvételiztem a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájába, és ebből írtam és védtem meg disszertációm is. A századfordulótól az első világháborúig dolgoztam fel részletesen, és elemeztem több szempontból is a magyar kabaré alakulástörténetét, a későbbi fejleményeket csak vázlatosan tekintettem át. A könyv ezen a munkán alapul.

▼ **Milyen forrásokat használtál?**

✔ Elsősorban korabeli újságcikkekre, illetve a kabaré résztvevőinek vallomásaira tudtam alapozni, bár elég sok ellentmondással találkoztam bennük. Ezek feloldása különösen izgalmas feladat volt. A kabaréban bemutatott művek jelentős részét szerzői kötetek, kották, antológiák, folyóiratok őrzik. A témáról korábban megjelent néhány ismeretterjesztő munka. Ezek, valamint Alpár Ágnes kabarétörténeti repertóriumja jó kiindulópontok voltak a kutatásaimhoz. Kép- és hangfelvétel nem maradt fenn ebből az időszakból, így tehát csak írásos beszámolók, illetve a kabaréban elhangzott művek ismeretében tudjuk rekonstruálni az előadások struktúráját és fogadtatását.

▼ **Mire utal a címválasztás?**

✔ Egyrészt ez volt az első pesti kabaré elnevezése: 1901. november 16-án debütált a Fővárosi Orfeum keretein belül a Tarka Színpad társulata. Egy német nyelvű, könnyedebb és kötetlenebb szórakozást kínáló közegben a magyar nyelvű irodalmi kabaré, amelyben a kor neves írói, zenészei és színészei az igényes magyar szórakoztatóipar megteremtésére tettek kísérletet. A tarkaság nyitottságot is jelzett: az előadásokban megfért egymás mellett Dankó Pista és Gárdonyi Géza nótája Huszka Jenő és Heltai Jenő kupléjával, Herczeg Ferenc tréfája Molnár Ferenc mesejátékával... Szó sem volt tehát még népi–urbánus vagy jobb- és baloldali osztódásról. A tarkaság tehát nyitottságot is jelentett. Ez a nyitottság és sokszínűség a későbbi pesti kabarészínpadoknak is meghatározó sajátossága maradt. Így tehát a könyvcímbe nyugodtan tehettem többes számba, tulajdonnévből jelzős szerkezetté alakítva az első pesti kabarétársulat elnevezését.

▼ **Mi különbözteti meg a pesti kabarét más nemzetek, városok kabaréitól? Mi ad egyedi ízt a pesti kabarénak? Vagy úgy is kérdezhetném: mitől pesti a pesti kabaré?**

✔ Kezdjük talán ott, hogy mi is a kabaré. Több lexikondefiníciót, színház- és irodalomtörténeti meghatározást megvizsgáltam, és arra a következtetésre jutottam, hogy „a törvény szövedéke

mindig fölfeslik valahol”. Ez a kabaré összetettségéből, koronként és országonként eltérő sajátosságaiából adódik, hiszen minden közösségnek más és más élményei, tapasztalatai, hagyományai vannak. Más az, ami foglalkoztatja, más utalásokra rezonál, és a humornak is helyi színezetei vannak. Én csupán a 20. század első két évtizedének magyar kabaréjára vonatkoztatva fogalmaztam meg a saját meghatározásomat: „A kabaré olyan vegyes műfajú, jellemzően énekesek és színészek által bemutatott színpadi antológia, amely a művészet eszköztárával alapvetően szórakoztató jellegű, lokálisan aktuális tartalmú előadás formájában valósul meg. Az önálló műsorszámokat konferálás választja el és köti össze. A kabaré közege a nagyváros, elsődleges közönsége a városi polgárság, textusai nemzeti nyelven hangzanak el.” *A jellemzően, az alapvetően és az elsődleges* kitételek a gyakori kivételekre, szabálytalanságokra utalnak. A párizsi kabaré lényegében nyilvános önképzőkörként jött létre: a Chat Noir estjein a képzőművészek közül részt vett Manet, Pissarro vagy Toulouse-Lautrec, az írókat – mások mellett – Alexandre Dumas, Victor Hugo és Émile Zola képviselte, a zenét pedig Claude Debussy szolgáltatta. A produkciók mellett művészeti eszmecseréknek, értelmiségi vitáknak is helye volt a kabaréesteken. A berlini kabaré már jóval kötöttebb volt. A Bunte Theater estjein – kávéházi asztalok helyett – színházi széksorok fogadták a közönséget. Az érdeklődők rövidebb-hosszabb szórakoztató színdarabokat nézhettek meg. Lényegi különbségeket láthatunk tehát a francia és a német kabaré között, de a bécsi és a prágai kabaré is alapjaiban különbözött a többitől. Akárcsak a budapesti. Ennek lényegét Kosztolányi Dezső a satirikus szemléletben vélte fölfedezni. „Az a cukrozott epe, hitetlenség és finom rosszmájúság öltött benne testet, amely minden pesti emberben bennlakozik, az az okosság teremtette meg, mely ennek a városnak egyik fontos jellemvonása. Költészete is van. Valami törékeny, nemes, fáradt líra” – írta egyik cikkében. Meglátásom szerint a kabaré három fő hatóeleme a humor, az aktualitás és a művészet. A humor a szórakoztatás eszköze és feltétele, az aktualitással a közönség közvetlen érintettségére, ezáltal fokozott figyelmére tehetek szert a kabarészínházak, a művészi eszköztár pedig az intézmény presztízsét növelte, bevonva az igényes, kultúrafogyasztó nézőket. A kabaré tehát, ahogy a könyvben megfogalmaztam: a pillanat szórakoztató művészeteként hatott a századelő közönségére.

► Milyen közvetlen, hazai előzmények után született meg a pesti kabaré?

✓ Egyik a műsoros kávéház, másik az orfeum. A kávéházaknak, tudjuk, nagy divatja volt a századelő Magyarországon. Formális és informális beszélgetések, művészeti viták helyszínéül szolgáltak, de lehetőséget biztosítottak a magányos újságolvasásra és az alkotómunkára is. Akadtak köztük olyanok, amelyek színpadi műsorokat is bemutattak – főleg német nyelvű kuplék és paródiák, valamint táncos produkciók kerültek műsorra. Ezek a helyek voltaképpen mulatóként működtek. A hangsúly azonban nem az előadáson, hanem az étel-ital fogyasztáson és a társasági együttléten volt. Az orfeumban már fontosabb lett a produkció, de alapvetően ez is mulatónak tekinthető – gazdagabb, nívósabb műsorról, mint ami a kávéházakat jellemezte.

► Mik voltak a pesti kabaré fő helyszínei a századelőn?

✓ A már említett Tarka Színpad mindössze hat bemutatót ért meg. A pesti elit részéről ekkor még nem volt piaci igény magyar nyelvű, magas színvonalú szórakoztatásra. 1902 nyaratól 1907. március 1-jéig nem is működött önálló kabarétársulat Magyarországon. Ekkor fektette be apai örökségét Kondor Ernő színész és nótaszerző a Fővárosi Cabaret „Bonbonniere” elindításába. Itt mutatkozott be Nagy Endre konferansziéként, később művészeti igazgatóvá nevezte ki a tulajdonos. Ez az intézmény már sikeres volt, el tudta tartani magát. Nem is kellett sokáig várni a konkurenciára: 1907 szeptemberében debütált a Modern Színház Cabaret. A művészeti vezetők, Heltai Jenő és Molnár Ferenc hívására átszerződött ide Nagy Endre is, aki egy évvel később már tulajdonosként és igazgatóként működött tovább a kabarét, Modern Színpad Nagy Endre Kabaréja néven. Az 1908 és 1913 közötti időszak a magyar kabarétörténet legszínvonalasabb korszaka volt. A társulat remek színészekkel működött, ott volt köztük például Huszár Károly, vagy művésznevéen Huszár Pufi, aki később Charles Puffy néven 56 amerikai némafilm-

ben kapott szerepet. Vagy Medgyaszay Vilma, aki a sanzonéneklést pódiumművészetté tudta emelni. A legnagyobb költők, Ady Endrétől Szép Ernőig, neki szánták kabarédalaikat, de – a kabarén túl – Bartók és Kodály korai dalait is az ő hangján ismerhette meg a közönség. 1913 őszén ő vette át a Modern Színpad irányítását – Medgyaszay Kabaré néven. Az említetteken kívül voltak még kisebb kabarészínházak is, amelyek egy-két előadást értek meg, kevésbé nívós műsorral. De ezek is hozzájárultak ahhoz, hogy Budapesten végleg meghonosodjon és külföldi előzményeitől markánsan különböző arculatot öltson a kabaré műfaja.

▼ **Kik azok a jeles, immár klasszikus magyar írók, költők, akikről sokan talán nem is tudják, hogy kabarészerzők is voltak?**

✓ Néhány nevet már említettem, hiszen már az első kabaré-előadás szerzői között is akadtak – a mából nézve – halhatatlan klasszikusok. Közülük Heltai Jenő és Molnár Ferenc később is rendszeres szerzője maradt a budapesti kabarészínpadoknak. Heltai különösen aktív és jelentős kabarészerző: dalszövegeket és párbeszédés jeleneteket egyaránt írt, és az ő leleményeként terjedt el a magyar köznyelvben a *mozi szó*. *Dal a moziról* című kupléjában rövidítette így a mozgóképszínházat: „Így van ez, ha, így van ez, ha egy liba / Sokat jár a mozi-mozi-mozi-moziba!” Nagy Endre vonzotta be kabaréjába a Nyugat nagy nemzedékét. Megzenésítve hangzottak el Babits Mihály és Kosztolányi Dezső versei, Móricz Zsigmond jeleneteket írt, állandó szerző lett Karinthy Frigyes és Somlyó Zoltán. És persze Ady Endre... Az ő szerepe különösen érdekes. Nagy Endre visszaemlékezése szerint Ady kedvelte a kabarét, becsülte politikai szókimondását, és vágyott arra, hogy ő maga is szórakoztassa a közönséget. Több verséről tudjuk, hogy eredendően dalszövegnek, kabaré-előadásra szánta. Ilyen például *A Zozó levele* vagy a *Kató a misén*. Ady versei rendszeresen elhangzottak a kabaréban, mindegyiket Reinitz Béla zenésítette meg. Fogadtatásuk vegyes volt, de tagadhatatlan, hogy új híveket is szereztek ezek az estek a költőnek. Ez volt egyébként a többiek motivációja is – a kabaré kiemelkedő fizetése mellett. Szép Ernő írta emlékezésében, hogy a Nyugat szokásos honoráriumának ötszörösét kapta a kabaréban elhangzott szövegeiért. De nemcsak a szerzőknek érte meg a kabaréban szerepelni, hanem a kabarének is komoly presztízst jelentett a fent említett írók részvétele. A költők és a kabaré viszonyáról szólva, a lényeg szerintem Szép Ernő sommás megállapításában rejlik: „A költő gyönyörködtetni szeretné az emberiséget. De nincs emberiség, hanem közönség van. És a közönség többet kíván a gyönyörködtetésnél: jól akar mulatni.”

▼ **Könyved alcímében az irodalom mellett a közéletet emeled ki. Hogyan jelent meg a közéletiség a korabeli kabaréban?**

✓ Közéletiség alatt beszélhetünk egyrészt aktuálpolitikáról, de a hétköznapok közérdeklődést kiváltó, sokakat érintő jelenségeiről is. Magyarország ezekben az években egy dualista reálunió részeként működött. A fejlődés látványos volt, elsősorban Budapesten, amelynek népessége meredeken nőtt, kulturális és közösségi élete folyamatosan gazdagodott. A század első évtizedében távolba vészett már „a trombita hangja, az ágyúdőre” – és az átlagpolgár aligha gondolt bele: nemcsak az ország, hanem egész Európa egy nagy háború felé tart. Az utólag „boldog békeidőknek” címkézett századelőn mégis intenzíven foglalkoztatta a közvéleményt a politika – azon belül is különösen a politikusok viselt dolgai. Erre az érdeklődésre épített Nagy Endre kabaréja is, ahol konferanszokban, jelenetekben, paródiákban tették nevetségessé a kormánypártok és az ellenzék prominenseit: Apponyi Albertet, Kossuth Ferencet, Tisza Istvánt és másokat. De ennél fontosabb, hogy olyan témákról is szó esik, amelyek közvetlenül érintették a nézőtérén ülőket, a ritkán járó villamosok zsúfoltságától az orvosi műhibákon át a hamisított árucikkeig. Utóbbi a *Ballada a három patkányról* című kupléban jelenik meg leghatásosabban. Heltai Jenő szövege három ferencvárosi patkány tragédiájáról ad hírt: az első hamisított sajtótól pusztult el, a második végzetét rossz minőségű ananász okozta, a harmadik pedig bánatában patkánymérget evett. És itt jön a csattanó: „Ez a patkány ma is él még / Hogyha meg nem holt, / Mert a patkányméreg is csak / Hamisítva volt!” A korabeli beszámolók alapján a közéleti humor volt a kabarének az a sajátossága, amely leginkább vonzotta a közönséget – és egyre szélesebb közönséget. Nagy Endre

emlékei szerint a közéleti tematika „nemcsak a szmokingokat, hanem a polgári zakókat, agrár-csizmákat, sőt munkászubonyokat is megmozgatta”. Gábor Andor tömören úgy definiálja a kabarét, hogy az „újságírás a színpadon”. És Ady is azért becsülte Nagy Endre kabaréját, mert azt a helyet látta benne, ahol „a komiszságokat valóban komiszságoknak merik látni és bélyegezni, egy kis színpadi fórum, mely fölér egy ál-parlamenttel”.

➤ **Ha időutazók lennénk, mit láthatnánk? Milyen volt egy korabeli kabaré épülete és műsor-struktúrája, felépítése?**

➤ Látnánk például a mai Budapesti Operettszínházat vagy éppen a Budapest Bábszínházat korábbi funkciójukban működni. (Előbbi helyén a Tarka Színpad, utóbbián a Modern Színház Cabaret várta nézőit.) Látnánk, ahogy a dohányfüstös, pezsgős vacsoraasztalok helyét színházi széksorok veszik át. Látnánk Ady Endrét vagy Móricz Zsigmondot valamelyik páholyban ülni és műveik hatását várni. Mértéktartó eleganciát látnánk a kisebb-nagyobb terekben. Többnyire jómódú polgárok vennének körül minket, de alkalmanként a munkásság és az arisztokrácia képviselőivel is találkoznánk. A műsorban dalokat hallanánk, rövidebb-hosszabb jeleneteket nézhetnénk, és valószínűleg a konferálások sem lennének közömbösek számunkra: saját hétköznapi élményeink visszhangjára ismerhetnénk rá. Nagyjából ugyanolyan hosszú produkcióért ugyanannyit kellene fizetnünk, mint egy hagyományos színházi előadás esetében, a kabaréban ugyanakkor felszabadultabban fejezhetjük ki tetszésünket, nemtetszésünket, a színpadi tartalommal kapcsolatos gondolatainkat.

➤ **A könyvedben is hangsúlyozod, hogy bár a kabaré alapeleme volt a humor, de azért voltak komolyabb, sőt komorabb műsorszámok is. Beszéljünk ezekről is!**

➤ Jó néhány ilyen szöveggel találkozhatunk. Voltak ugyanis olyan társadalmi jelenségek, amelyek nem lehet humorral feldolgozni. Ezek rendszerint nehéz sorsú társadalmi csoportokhoz kapcsolódnak. Heltai Jenő *Szerelmes utcák* című kupléja térben is érzékelteti a helyzetüket: „Vannak Budapesten utcák, oly sötétek, / Amelyekben némák a házak, / Kapuik aljában rosszképzű cselédek, / Kifestett leányok tanyáznak.” A cselédek helyzete különösen nagy hangsúlyt kapott a kabaréban. Gábor Andor *Altatódala* például egy leányanyává tett, ezáltal a városi munkára alkalmatlanná, falujában pedig kirekesztetté vált cseléd altató-ringató monológja újszülött gyermekéhez. De itt is említhetném Ady Endre *Kató a misén* című alkotását, amely egy cselédlány karácsonyi tragédiáját jeleníti meg. Külön figyelmet érdemel Heltai Jenőtől *A vén kocsis dala* is. A kocsis, aki a város szociális életének nélkülözhetetlen, de jellemzően csak megfigyelői státuszban lévő szereplője, monológjával az öregedéssel járó veszteségekre és a város utcáin dolgozó személyszállító munkások gondjaira irányítja rá a hallgatók figyelmét. Szép Ernő *Imádsága* pedig a háborúba szédült országért és népéért való aggodalom megrendítően szép megnyilvánulása. Ennyi alapján is elmondhatjuk tehát, hogy a humor mellett – ritkán, de – része volt a kabarének a komolyság is.

➤ **Van-e még jelene vagy jövője a kabarének Magyarországon?**

➤ Annak a kabarének, amelyről a könyvemben írok, nem igazán van jelene – a jövőbe pedig nem látok. Nincsenek tehát olyan színvonalas, vegyes műfajú, humoros, de társadalmi kérdéseket is feszegető előadások, mint Nagy Endre, Békeffi László vagy Kellér Dezső idejében voltak. Más formában viszont él és virul a színpadi humor – gondoljunk például a stand up előadásokra, köztük jó néhány kiemelkedően elmés produkcióra. És van még Rádiókabaré is. A lényeg tehát nem veszett el, csak átalakult. Ahogy a világ is körülöttünk. Ez az optimista válaszom. Mert azt is látom, hogy a széles társadalomból manapság hiányzik a fogadókészség az intellektuális humorra. A finom szarkazmust egyre inkább kiszorítja a nyers gorombaság, ahogy a valóságot a látszat, a kiforrott gondolatokat az instant bölcsességek, az igényességet a sznobizmus. Szép Ernő a háborús évekből visszatekintve azt írta: „Kabaré csak akkor volt, mikor élet volt, mikor kedély és jó íz volt az emberekben, mint a gyümölcsösben, és mosoly volt rajtuk, mint ahogy napsütés van a gyümölcsön.” Mit tehetnék ehhez hozzá? Legyen jobb kedélyünk, szélesebb mosolyunk, fölöttünk pedig több napsütés.